

УДК 94(44):28-74-42:347](094.2)"20"
DOI <https://doi.org/10.15407/nz2021.02.395>

ІСТОРИЧНИЙ КОНТЕКСТ ПРИЙНЯТТЯ ПРОГРАМНИХ ДОКУМЕНТІВ МУСУЛЬМАНСЬКОЇ СПІЛЬНОТИ ФРАНЦІЇ

Богдана СИПКО

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3136-9340>

кандидат історичних наук, доцент,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
кафедра нової та новітньої історії зарубіжних країн,
вул. Університетська, 1, 79000, м. Львів, Україна,
e-mail: bogdanasytko@gmail.com

Джерельною базою написання статті стали основні програмні документи французьких мусульман — Хартія ісламу у Франції 1994 р., Принципи та юридичні основи, що визначають відносини між цивільною владою й ісламом у Франції 2000 р., Громадянська конвенція мусульман Франції для спільного життя 2014 р., Хартія французького імама 2017 р., Хартія цінностей і принципів Мусульман Франції 2017 р., Хартія принципів для французького ісламу 2021 р. Основний акцент зроблено на історичні умови, в яких приймалися ці акти, а також проблемні моменти їх реалізації. Зокрема, розглядається, як нагальні виклики, які поставали перед французькою уммою — радикалізація частини молоді під впливом зовнішнього тиску, зокрема ІДІЛ, і соціальних проблем, а також прагнення влади взяти ситуацію під контроль, штовхали Французьку раду ісламу до глибоких компромісів. Стаття торкається проблеми суперництва між великими ісламськими федераціями, яке не лише послаблювало Французьку раду ісламу, а й призводило до того, що програмні документи відкидалися частиною спільноти.

Програмні документи мусульман Франції ще не стали предметом окремого вивчення істориків, тому метою пропонованої статті є аналіз окреслених актів, і в цьому полягає актуальність теми.

Методологія дослідження базується на теоретичному аналізі, систематизації і узагальненні, історичному огляді та спостереженнях автора.

Ключові слова: імам, іслам, П'ята республіка, програмний документ, умма, Франція, Французька рада ісламу, хартія.

Bogdana SYPKO

ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0002-3136-9340>

Candidate of History, Associate Professor,

The Ivan Franko National University of Lviv,

Department of Modern and Contemporary History of
Foreign Countries

1, Universytetska str., 79000, Lviv, Ukraine

e-mail: bogdanasytko@gmail.com

HISTORICAL CONTEXT OF THE ADOPTION OF FRENCH MUSLIM'S PROGRAM DOCUMENTS

Introduction. The Muslim community of France in the early XXI century numbered approximately by 5 million people and was the largest in the West. At the turn of the XX—XXI centuries the process of institutionalization of «French Islam» began.

Problem Statement. Along with the creation of an organization that could coordinate the activities of the largest Islamic federations in France and represent the interests of Muslims to the secular authorities, the Islamic ummah took the initiative to prepare a document that would justify the role of Muslims in the life of the Republic and would be acceptable to all Muslims in France.

Purpose. The article is designed to analyze the main program documents of French Muslims.

Methods. The general scientific methods of analysis and synthesis, as well as special scientific comparative-historical and chronological methods are used in the work. The author adheres to the principle of historicism.

Results. It was found that the urgent challenges facing the French ummah — the radicalization of young people under the influence of external pressure, including ISIL, and social problems, as well as the government's desire to take control of the situation, pushed the French Council of Islam to deeper compromises, which were reflected in the program documents.

Conclusion. The initiatives to prepare program documents chronologically coincided with the process of institutionalization. It was the Rector of the Grand Mosque of Paris who came up with the idea to prepare the Charter of Islam in France, which he implemented in 1994—1995. D. Boubakeur in 2000—2014 also approved the Principles and Legal Foundations that Determine the Relationship between Civilian Power and Islam in France and the Civil Convention of the Muslims of France for the Common Life but because of the conflict with the representatives, he criticized the Charter of the French Imam in 2017, in the preparation of which he also participated. The French Council of Islam adopted and promulgated the Charter of Principles for French Islam in response to the urgent challenges posed by the Islamist threat. This document is intended to illustrate the loyalty of French Muslims to republican values and laws. And in the context of the radicalization of the minority, the majority sought to demonstrate a desire for compromise, which sometimes led to violations of religious orders.

Keywords: Charter, imam, islam, Fifth Republic, France, French Council of Islam, program document, ummah.

Вступ. Мусульманська спільнота Франції почала формуватися ще задовго до появи П'ятої республіки. Перші іммігранти з мусульманських країн (насамперед колоній у Північній Африці) з'явилися на французьких промислових об'єктах у період Третьої республіки. Масовою трудова імміграція чоловіків-мусульман стала у міжвоєнний період, коли у промислових зонах сформувалися райони їх компактного проживання. Принципово новим явищем у 1950-ті рр. став початок імміграції жінок і дітей з мусульманських країн на підставі об'єднання сімей, що означало поступове перетворення тимчасових мігрантів на ісламську спільноту Франції. Основними «відправними пунктами» мусульман залишалися країни Магрибу, Тропічної Африки та Туреччина. Після травневих подій 1968 р. почастишали випадки прийняття ісламу корінними французами, які намагалися віднайти в Корані втрачені Заходом духовні цінності. Саме трудові та політичні іммігранти з мусульманських країн, їхні нащадки, а також навернені в іслам французи сформували мусульманську спільноту П'ятої республіки, яка, нараховуючи на початок ХХІ ст. приблизно 5 млн осіб, стала найчисельнішою на Заході.

Перетворення «мусульман у Франції» на «мусульманську спільноту Франції» призвело до інституціоналізації ісламу у Франції. Формування представницької організації було тривалим процесом, який розпочався 1990 р. й увінчався 2003 р. появою Французької ради ісламу (*Conseil Français du culte Musulman — CFCM*) [1, с. 101—108]. Паралельно із роботою над створенням організації, яка змогла б координувати діяльність найбільших ісламських федерацій Франції та представляти інтереси мусульман перед світською владою, у середовищі ісламської умми виникли ініціативи підготувати документ, який би обґрунтовував роль мусульман у житті Республіки та був прийнятним для усіх мусульман Франції.

Але, на відміну від процесу інституціоналізації ісламської умми Республіки, який уже аналізували Ален Боєр [2], Бенжамен Брюс [3], Антуан Сфейр [4], Маліка Зегхал [5], Богдана Сипко [6] та Хакім аль Каруї [7], програмні документи мусульман Франції ще не стали предметом окремого вивчення істориків. Тому *метою* пропонованої статті є аналіз окреслених актів. Відтак, *джерельною базою* стали

тексти Хартії ісламу у Франції 1994 р. [8], Принципів і юридичних основ, що визначають відносини між світською владою й ісламом у Франції 2000 р. [9], Громадянської конвенції мусульман Франції для спільного життя 2014 р. [10], Хартії французького імама 2017 р. [11], Хартії цінностей і принципів Мусульман Франції 2017 р. [12], Хартії принципів для французького ісламу 2021 р. [13].

Методологія дослідження базується на теоретичному аналізі, систематизації і узагальненні, історичному огляді та спостереженнях автора.

Основна частина. До появи в 1990 р. Ради осмислення ісламу у Франції «представником» інтересів мусульман була Національна федерація Великої Паризької мечеті. Саме цей символічний для французьких мусульман центр у квітні 1985 р. з метою консолідації «французького ісламу» ініціював Ісламський конгрес у Ліллі, а в грудні 1986 р. — Ісламське зібрання у Ліоні та Конференцію ісламської спільноти в Рубексі [14]. Однак, ці зустрічі не мали «документальних наслідків».

Рада осмислення ісламу у Франції реалізувала безліч корисних для мусульман ініціатив, зокрема узгодила зі світською владою порядок виділення мусульманських ділянок на кладовищах і сертифікацію халяльної їжі. Але після того, як один із членів Ради осмислення ісламу у Франції Теджінні Хаддам у січні 1992 р. був номінований на високу посаду в Алжирі та відмовився вийти зі складу Ради, для цієї представницької організації мусульман розпочався кризовий період [15, р. 26—27].

У 1993 р. Шарль Паскуа (1993—1995), новий міністр внутрішніх справ (саме ці посадові особи від 1905 р. відповідали за відносини з релігійними спільнотами) замість занепалої Ради осмислення ісламу у Франції ініціював Консультативну раду мусульман Франції, чільні позиції у якій посіла Велика Паризька мечеть [3, р. 56]. Обраний у 1992 р. ректором Паризької мечеті Даліль Бубакер, француз алжирського походження, син Сі Хамзи Бубакера, який у 1957—1982 рр. займав цей же пост, розумів необхідність підготовки та прийняття Хартії ісламу у Франції.

Документ, який складається із преамбули та 37 статей, у 1994 р. прийняла Консультативна рада мусульман Франції, а в 1995 р. затвердив Шарль Паскуа. Однак, найвпливовіші на той час ісламські

федерації Франції — Національна федерація мусульман Франції (*Fédération Nationale des Musulmans de France — FNMF*) й Об'єднання ісламських організацій Франції (*Union des Organisations Islamiques de France — UOIF*) відмовилися прийняти Хартію, пояснюючи свою позицію тим, що привілейованим співрозмовником влади й ініціатором проєкту був Даліль Бубакер [16].

У преамбулі аналізованого документу вказано, що він покликаний уточнити чотири основні питання: *по-перше*, історичну легітимність мусульманської присутності на французькій території, *по-друге*, принципи, довкола яких французькі мусульмани повинні об'єднатися, *по-третє*, організацію культу, і, *по-четверте*, ставлення до французького суспільства та держави. Також наголошено на тому, що «дана Хартія звертається до усіх французьких мусульман, незалежно від їхнього походження, національності чи правової школи» [8, р. 181]. Цінність етно-релігійного розмаїття підкреслена у статтях 2—4. Зокрема, у статті 4 читаємо: «Соціальне співжиття та національна єдність Франції не базуються на етнічній чи релігійній приналежності, а на бажанні жити разом і поділяти принципи Декларації прав людини та громадянина, а також республіканські принципи. Мусульмани, які живуть у Франції, французи вони чи іноземці, живуть там за вибором, і свідомі того, що участь у національній спільноті їм дає права, але й накладає обов'язки» [8, р. 181—182].

Статті 9—13 наголошують на мирному характері ісламу. Так, 9 стаття підкреслює принцип поміркованості, стаття 11 засуджує расизм, ксенофобію та всі види дискримінацій, а стаття 13 наполягає на цінності людського життя. Багато уваги в документі приділено питанням відправлення культу. Зокрема, пункти 14—23 регламентують діяльність мечетей, формулюють вимоги до французьких імамів і муфтїїв [8, р. 183—184]. Мечеті мали виконувати релігійну, культурну, освітню та соціальну (допомога потребуючим) функції, але при цьому залишатися політично нейтральними. Аби допомогти одиницям краще інтегруватися у французьке суспільство, імам мав добре знати французькі закони й усталені норми поведінки.

Статті 24—26 обґрунтовують необхідність існування представницької організації для захисту по-

треб мусульман. Ці функції Хартія, закономірно, покладала на Консультативну раду мусульман Франції. Завершальна частина документу присвячена питанням участі мусульман у громадсько-політичному житті. Так, статті 27—28 наголошують на вагомій ролі мусульман у французькій історії, зокрема під час двох світових конфліктів, пункти 30—32 висловлюють підтримку принципам відокремлення Церкви та Держави, а статті 34—36 закликають до поглиблення міжрелігійного діалогу [8, р. 185—186].

Таким чином, доля Хартії ісламу у Франції є яскравим прикладом того, як хорошу та виважену ініціативу, яка була на часі, відкинули через особисті амбіції лідерів ісламських федерацій. Оскільки Даліля Бубакера у середовищі *FNMF* і *UOIF* сприймали не як лідера Консультативної ради мусульман Франції, а керівника конкуруючої до них Національної федерації Великої Паризької мечеті.

Відсутність підтримки основних ісламських федерацій послабила позиції Консультативної ради мусульман Франції. Відтак, новий міністр внутрішніх справ Франції Жан-П'єр Шевенман (1997—2000) вирішив переглянути формат представницької структури і 1999 р. для консультації запросив як очільників основних мусульманських федерацій, так і представників незалежних мечетей і «кваліфікованих осіб» [15, р. 54]. «Плодом» переговорів став документ, попередня назва якого звучала, як «Декларація намірів щодо прав і обов'язків вірних ісламського культу у Франції». Але, з огляду на численні дискусії та критику напередодні підписання, назву було замінено більш нейтральною — *Принципи та юридичні основи, що визначають відносини між цивільною владою й ісламом у Франції*. На вимогу *UOIF* з документа було видалено пункт про право на зміну віросповідання [5].

28 січня 2000 р. запрошені мусульманські представники зібралися у святковому залі Міністерства внутрішніх справ. Ця дата вважається днем створення Консультації мусульман Франції. На відкритті пленарного засідання Консультації Ж.-П. Шевенман наголосив, що не існує основоположного конфлікту між традиціями ісламу та легальною організацією культів у Франції.

На засіданні міністерства було визначено критерії допуску до консультацій зі створення Французької ради ісламу та прийнято «*Принципи та право-*

ві основи, що визначають відносини між цивільною владою й ісламом у Франції». Таким чином, до дискусій допускалися особи, які визнавали статті 10 та 11 Декларації прав людини і громадянина (тобто свободу слова та думки), статтю 1 Конституції П'ятої республіки (світськість держави) та Закон від 9 грудня 1905 р. про відокремлення Церкви від Держави. Наголошувалося, що «мусульмани користуються у Франції такими ж правами і підлягають таким же обов'язкам, що й вірні інших релігій» [9].

Документ складається з преамбули та восьми частин. Перша частина присвячена регламентації створення мусульманами релігійних, культурних, соціальних, освітніх і спортивних асоціацій, у другій йдеться про правила виділення приміщень для культових потреб мусульман і окремо наголошено, що мечеті мають бути політично нейтральними. Третій розділ визначає вимоги щодо релігійних лідерів, зокрема підкреслено, що «бажано, аби серед них переважали французькі громадяни й особи з відповідним займаний посаді культурним і релігійним рівнем» [9]. Реальним здобутком мусульман були розділ 4, який гарантував право на ісламських духовників у лікарнях, армії та в'язницях, частина 5, яка передбачала можливість створення приватних навчальних закладів, і розділ 8, у якому вказано, що мусульмани, зайняті на державних підприємствах, звільняються від роботи у великі ісламські свята, а саме — Аїд-ель-Сегір, Аїд-аль-Кебір та Мулуд. Цим документом Ж.-П. Шевенман добився гарантії дотримання мусульманською спільнотою Франції республіканських принципів і закладав підвалини для майбутньої представницької структури. Аналізований документ став більш дієвим, ніж Хартія мусульманської релігії Франції, бо опирався на ширшу соціальну базу мусульман.

Процес інституціоналізації ісламу у Франції завершився утворенням у 2003 р. Французької ради ісламу. Але з огляду на те, що в середовищі CFSCM продовжувалося суперництво між Національною федерацією Великої Паризької мечеті, FNMF і UOIF, до питання прийняття нового програмного документа повернулися щойно 2014 р. 4 червня 2014 р. CFSCM оприлюднила Громадянську конвенцію мусульман Франції для спільного життя, яка складається з преамбули та двох розділів — Мусульмани

у французькому суспільстві та Французька рада ісламу й очікування мусульман Франції [10]. Мотиви прийняття цього документа викладено у преамбулі: «Аби показати свою відповідальність у всіх сферах суспільного життя, мусульманська спільнота підтверджує свою ідентичність, культуру та релігію. Вона прагне уточнити своє місце, роль і внесок у суспільне життя [...] Відкидаючи комунітаризм¹, французькі мусульмани докладають усіх зусиль для справедливої, лояльної та солідарної інтеграції у суспільство» [10, р. 1]. Згадка про відмову від комунітаризму була невинною, оскільки для Франції, яка ще з часів Другої імперії проводила асиміляційну політику, ця модель була неприйнятною.

Цікаве розуміння девізу Республіки подане у першій статті: *свобода* віросповідання для всіх громадян, *рівність* між усіма, незалежно від походження та віросповідання, *братерство* між різними складовими національної спільноти. Друга стаття підкреслює, що французькі мусульмани є насамперед громадянами, які згодом утверджують або ж ні релігійну приналежність. У восьмій статті задекларована необхідність оновлення ісламської думки, яке полягає у контекстуалізації, відповідно до часу та простору. Низка статей присвячена засудженню усіх видів дискримінації й екстремізму. Важливу роль у контексті захисту спільноти від радикалізації мають відігравати імами, підготовка яких повинна здійснюватися у двох площинах — релігійній (мають забезпечити ісламські федерації, які формують Французьку раду ісламу) та цивільній (через профільні світські інституції) [10, р. 11].

Показово, що, ілюструючи заслуги мусульман перед Францією, автори Конвенції навели не лише звичні для таких документів приклади двох світових конфліктів, а й згадали про Кримську війну 1853—1856 рр., Мексиканську авантюру 1862—1867 рр. і Франко-пруську війну 1870—1871 рр. Але незважаючи на постійне наголошення на повазі до республіканських цінностей, соціолог Анн-Льор Цвіл-

¹ Ідеал комунітаризму можна окреслити, як асоціативну самодостатню та самоорганізовану мікроспільноту общинного типу, яку не підтримує та не контролює держава. Комунітаристи порушують питання про можливість і необхідність комунітарної солідарності як добровільного колективізму.

лінг звертає увагу на «невідповідність» — у першому параграфі преамбули використано словосполучення «мусульманська спільнота Франції», а в наступному — засуджено комунітаризм [17].

В умовах терористичної загрози, з якою зіткнулася Франція у 2015 р., новий президент Французької ради ісламу Ануар Кбібеш (2015—2017) був змушений здійснювати рішучі заходи. Через одинадцять днів після паризьких терактів, у листопаді 2015 р. А. Кбібеш оголосив про намір запровадити процедуру сертифікації імамів з метою сприяння толерантному ісламу. З цією метою планували створити спеціальну «релігійну раду», яка мала перевіряти кожного імама перед працевлаштуванням [18]. Відтак, 8 травня 2016 р. виникла теологічна рада, основним завданням якої стало формулювання контраргументів екстремістському дискурсу. Рада, до складу якої увійшло 22 особи (не підтримали лише салафіти), збиралася двічі на рік і видавала «рішення» [19]. 2 липня 2016 р. з огляду на привабливість терористичного утворення Ісламської держави Іраку і Леванту для певної категорії французьких мусульман (насамперед молоді та неофітів), Французька рада ісламу запропонувала морально, духовно та психологічно підтримувати новонавернених як до, так і після їхнього переходу в іслам з метою запобігти радикалізації [20].

Логічним продовженням політики підтримки толерантного ісламу стала підготовка проєкту Хартії французького імама, яка мала засвідчити «відданість французьких імамів поміркованому ісламу та республіканському пакту» [21]. Після того, як мечеть підписувала Хартію, вона ставала визначальним документом при прийомі імама на роботу. До 9 березня 2017 р. Французька рада ісламу приймала поправки, запропоновані ісламськими федераціями. Врешті, 29 березня 2017 р. Хартію французького імама оприлюднили.

Статті 2—4 декларували повагу до представників різних релігій, а також необхідність поглиблення міжрелігійного діалогу. З метою координації дій імамів пропонували створити ради на рівні міст і департаментів. З огляду на те, що п'ятнична проповідь є засобом навчання та духовного розвитку більше, аніж мільйона вірян, які регулярно відвідують французькі мечеті, необхідні спільні зусилля, аби її зміст відповідав викликам, які постають перед французькими мусульманами. Підкреслено, що релігійне ви-

ховання, яке надається у мечетях, школах і інститутах має забезпечити «фільтри знань», які захистять від екстремістської пропаганди та радикального дискурсу. А стаття 10 наголошує, що зважаючи на сучасні виклики, імами повинні знати не лише основи ісламської теології, а й принципи та цінності Республіки, а також вміти використовувати з дидактичною метою Інтернет і соціальні мережі. Наприкінці документа наведений заклик молитися за Францію та французький народ [21].

Незважаючи на те, що Національна федерація Великої Паризької мечеті, Об'єднання ісламських організацій Франції, Координаційний комітет турецьких мусульман Франції і низка менших організацій брали активну участь у роботі над Хартією французького імама, вони засудили її появу, як «оприлюднення робочих документів, ще не прийнятих». У випадку з Великою Паризькою мечеттю вирішальну роль відіграла особиста неприязнь Даліля Бубакера, який у 2003—2008 і 2012—2015 рр. очолював Французьку раду ісламу, до її нового президента Ануара Кбібеша. Але якщо Д. Бубакер обмежився критикою, то Об'єднання ісламських організацій Франції 15 квітня 2017 р. оголосило про перейменування федерації на «Мусульмани Франції» і в той же день оприлюднило Хартію цінностей і принципів [12]. У цьому документі є навіть положення про вільний вибір віросповідання (а ще в 2000 р. цей пункт був неприйнятним для Об'єднання ісламських організацій Франції, і тому вилучений із Принципів і юридичних основ, що визначають відносини між світською владою й ісламом у Франції). Статті 17—19 присвячені ролі осіб ісламського віросповідання у громадському житті. Зокрема, підкреслено, що мусульмани є інтегральною частиною французького суспільства, з яким вони поєднані громадянським пактом і республіканським девізом. Мусульмани пов'язують свою долю з Францією, країною походження або ж прийомною, яку вони повинні любити та якій служити. На відміну від усіх попередньо проаналізованих документів, у Хартії цінностей і принципів є положення про зближення та координацію зусиль з мусульманами Європи, що пояснюється тим, що «Мусульмани Франції» (до 2017 р. — Об'єднання ісламських організацій Франції) була членом Об'єднання ісламських організацій Європи.

Нагода продемонструвати громадсько-політичну активність Французькій раді ісламу випала вже 4 травня 2017 р., коли напередодні другого туру президентської кампанії глава Протестантської федерації Франції пастор Франсуа Кляверолі, Ануар Кбібеш, і великий рабин Франції Хаїм Корсія видали спільне комюніке, в якому закликали проголосувати за Емануеля Макрона. Релігійні лідери визнали, що їхнє становище вимагає політичної нейтральності, але заявили, що вважали себе насамперед відповідальними громадянами, а тому були змушені агітувати парафіян. Свою позицію вони аргументували трьома постулатами: *по-перше*, найважливішою цінністю є мир, а зберегти його можна лише проголосувавши за цю кандидатуру, *по-друге*, необхідно пам'ятати про гуманістичні основи Республіки та соціальну місію релігій, і, *по-третє*, принцип «Свобода, рівність, братерство» є гаслом відкритості та діалогу з Іншим, відтак, перемога Марін Ле Пен означала поразку толерантної та відкритої світу Франції [22, с. 839].

Французька рада ісламу у 2017—2020 рр. перебувала у перманентній кризі, пов'язаній із чварами між ключовими федераціями, які входили до її складу. Так, особисті амбіції ректора Великої Паризької мечеті Даліля Бубакера взяли верх над загально-мусульманськими інтересами, що проявилось у його рішенні вийти з Французької ради ісламу у січні 2018 р.: *«Дивно, що релігійна мусульманська інституція, найзнаковіша для Франції, під Законом держави для вираження вдячності Нації тисячам солдатів-мусульман, загиблих за Францію під час Першої світової війни², так маргіналізована та піддається остракізму [...] Беручи до уваги цю несправедливу та непояснювану реальність, Велика Паризька мечеть вирішує вийти з усіх інституцій Французької ради ісламу та не брати участі в жодних ініціативах світської влади щодо організації ісламу у Франції»* [23].

Восени 2020 р. Франція вкотре опинилася у фокусі уваги світової громадськості як з огляду на резонансне вбивство 18-річним чеченським біженцем вчителя історії Самуеля Паті, який на уроці аналізував карикатури на Пророка Мохамеда, так і гострі

² У 1920—1926 рр. Велику Паризьку мечеть спорудили, як символ вдячності мусульманам, полеглим за Францію.

заяви чинного Президента Республіки про необхідність боротьби проти «ісламістського сепаратизму». Зокрема, у виступі 2 жовтня 2020 р. Емануель Макрон підкреслив, що світськість є цементом Франції, спільним надбанням, а духовність — особистою справою кожного. Тому особливо небезпечним ворогом Президент визначив «ісламістський сепаратизм», як *«свідомий проєкт, теоретизований, політико-релігійний, який конкретизується у постійних зіткненнях із цінностями Республіки...»* [24]. Такі заяви викликали обурення у мусульманському світі, чи не найгостріше відреагував турецький Президент Реджеп Тайп Ердоган, який прагнув постулювати себе, як захисника сунітів. Реалізація ініціатив із запобігання радикалізації мусульман у Франції розпочалася внесенням 9 грудня 2020 р. у Національну Асамблею законопроєкту «Про посилення республіканських цінностей» від 9 грудня 2020 р. [25], лейтмотивом якого є захист принципу світськості й нівеляція іноземних впливів на французьких мусульман.

На нові віяння мусіла відреагувати й Французька рада ісламу, очолювана від січня 2020 р. Мохамедом Муссауї, математиком із подвійним франкомарокканським громадянством. 17 січня 2021 р. асоціації, що входили до її складу, підписали *«Хартію принципів для французького ісламу»*, яка вимагає детального аналізу. В умовах пандемії ковіду, обговорення Хартії принципів відбувалося у форматі відео-конференції. Фундаментом цього документу, який складається із Преамбули та десяти статей, є відкидання використання ісламу у політичних цілях і заборона втручання іноземних держав у справи французьких мусульман. Ключовим, на нашу думку, є прийняття Французькою радою ісламу під тиском влади³/обставин³/французьких реалій³ «руссоїстського» імперативу свободи. Зокрема, у Преамбулі читаємо: *«Жодні релігійні переконання не можуть використовуватися, щоби уникнути громадянських зобов'язань»*. Стаття 2 ще відвертіша: *«Принцип рівності перед законом зобов'язує нас пристосуватися до спільних правил і надавати їм перевагу перед нашими релігійними переконаннями (виділено пів жирним. — Б. С.)* [13]».

Консолідувати ісламську умму покликана стаття 1 аналізованого документу: *«Ісламські цінності та правові принципи, які застосовуються у*

Республіці, прекрасно поєднуються, і французькі мусульмани повністю належать до національної спільноти» [13]. Але низка пунктів можуть викликати невдоволення частини ісламських асоціацій. Зокрема, стаття 3 забороняє мусульманам засуджувати зречення від ісламу (суперечить нормам шаріату) та критикує прозелітизм, стаття 5 відкидає будь яку дискримінацію, у тому числі базовану й на сексуальній орієнтації (аналогічно не відповідає принципам фікху), стаття 6 засуджує салафізм, рух Таблїг і Братів Мусульман, які асоціюються з іноземними впливами.

На нашу думку, саме стаття 3 добре ілюструє, як поглиблювалося прагнення до компромісу в середовищі ісламської умми Республіки: 2000 р. у *Принципах і юридичних основах, що визначають відносини між світською владою й ісламом у Франції* найбільший спротив викликав пункт про вільний вибір віросповідання і його вилучили, 2017 р. у *Хартії цінностей і принципів Мусульман Франції* він уже подавався як прийнятний, а в 2021 р. навіть виникає заборона засуджувати зречення від ісламу, що в шаріаті трактується злочином, який карається смертю.

Висновки. На початках ініціативи з підготовки програмних документів французьких мусульман хронологічно збігалися з процесом інституціоналізації французького ісламу. Саме ректору Великої Паризької мечеті належить ідея створення Хартії ісламу у Франції, яку він і реалізував у 1994—1995 рр. Схвалював Даліль Бубакер, і Принципи та юридичні основи, що визначають відносини між цивільною владою й ісламом у Франції 2000 р., і Громадянську конвенцію мусульман Франції для спільного життя 2014 р. Тому прикрою видається гостра критика Хартії французького імама 2017 р., у підготовці якої він також брав участь. Своєрідною відповіддю на нагальні виклики, спровоковані ісламістською загрозою, стало прийняття й оприлюднення Французькою радою ісламу Хартії принципів для французького ісламу. Цей документ покликаний проілюструвати лояльність французьких мусульман до республіканських цінностей і законів. І в умовах радикалізації меншості більшість прагнула продемонструвати прагнення до компромісу, яке іноді доходило до порушення релігійних приписів. Попри їх значну кількість, історію прийняття програмних до-

кументів мусульман Франції можна резюмувати одним реченням: гарні ініціативи, коректні тексти та брак порозуміння між мусульманськими лідерами для їх реалізації. Студії програмних документів французьких мусульман залишаються *перспективним* напрямом, оскільки з огляду на дискусійність окремих статей Хартії принципів для французького ісламу, вона, ймовірно, спровокує новий виток чвар у середовищі великих ісламістських федерацій. Також у подальшому вартувало б детальніше розглянути, як сприймали аналізовані у статті документи у мусульманському світі.

1. Сипко Б. *Мусульманська спільнота у житті Французької Республіки (1995—2007 рр.): монографія*. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2017. 344 с.
2. Boyer A. La place et l'organisation du culte musulman en France. *Études*. 2001. Vol. 395. P. 619—629. DOI: 10.3917/etu.956.0619.
3. Bruce B. Promoting Belonging through Religious Institutionalization? The French Council of Muslim Faith (CFCM) and the German Islamkonferenz. *Political Perspectives*. 2010. Vol. 4 (2). P. 49—69.
4. Sfeir A., Coste J. *Le Conseil français du culte musulman à l'épreuve du temps*. *Hommes&Migrations*. 2006. № 1259. P. 44—54. DOI: <https://doi.org/10.3406/homig.2006.4417>
5. Zeghal M. La Constitution du Conseil Français du Culte Musulman: reconnaissance politique d'un islam français? *Archives de sciences sociales des religions*. 2005. № 129. URL: <http://assr.revues.org> DOI: <https://doi.org/10.4000/assr.1113> (Consulté le 19.02.2021).
6. Сипко Б. Проблема інституціоналізації «французького ісламу» у 1990—2003 рр. *Вісник Львівського університету. Серія Історична*. 2013. Вип. 48. С. 228—242. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2013.48.541>
7. El Karoui H., Jardin A. *Un islam français est possible*. Paris: Institut Montaigne, 2016. 177 p.
8. *Charte du culte musulman en France*. Azeroual Y. *Foi et République*. Paris: Éditions Patrick Banon, 1995. P. 181—186.
9. *Principes et fondements juridiques régissant les rapports entre les pouvoirs publics et le culte musulman en France du 28 janvier 2000*. URL: <http://www.ambafrance-jo.org/1-9-Pouvoirs-publics-et-culte> (Consulté le 19.02.2021).
10. *Convention Citoyenne des Musulmans de France pour le vivre-ensemble. 4 juin 2014*. Conseil Français du culte musulman, 2014. 15 p.
11. *Projet de Charte de l'imam de France* URL: <http://www.umfrance.fr/images/CharteDeImamDeFrance-Contribution-UMF.pdf> (Consulté le 19.02.2021).
12. *Musulmans de France. Charte des valeurs et principes*. URL: <http://www.uoif-online.com/wp-content/uploads/>

- 2017/04/CHARTE-MUSULMANS-DE-FRANCE-15.04.17.pdf (Consulté le 19.02.2021).
13. *Présentation de la Charte des principes pour l'islam de France au Président de la République*. URL: <https://www.cfcf-officiel.fr/presentation-de-la-charte-des-principes-pour-lislam-de-france-au-president-de-la-republique/> (Consulté le 19.02.2021).
  14. Cesari J. *Être musulman en France: Associations, militants et mosquées*. Aix-en-Provence: Institut de recherches et d'études sur le monde arabe et musulman, 1994. URL: <http://books.openedition.org/iremam/852> (Consulté le 19.02.2021).
  15. El Khatib M. Le processus de mise en France d'instances représentatives de l'islam de France. De Pierre Joxe à Nicolas Sarkozy: 1990—2003. *Mémoire réalisé sous la direction de Gilles Richard*. 2003. 77 p.
  16. Helly D. Pourquoi créer une instance unitaire musulmane en Belgique, en Espagne et en France? *La religion dans la sphère publique*. Sous la dir. de Solange Lefebvre. Montréal: Presses de l'Université de Montréal, 2005. URL: <http://books.openedition.org/pum/10491> (Consulté le 19.02.2021).
  17. Zwillig A.-L. *Le CFCM et le communautarisme*. URL: <http://www.communautarismes.hypotheses.org/44/> (Consulté le 19.02.2021).
  18. *Le CFCM annonce une «certification» des imams pour promouvoir un «islam tolérant»*. 25 novembre 2015. URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/le-cfcf-annonce-une-certification-des-imams-pour-promouvoir-un-islam-tol%C3%A9rant/58069> (Consulté le 19.02.2021).
  19. Le CFCM instaure un «conseil théologique». 10 mai 2016. URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/le-cfcf-instaure-un-conseil-theologique> (Consulté le 19.02.2021).
  20. *Islam — Le CFCM veut «accompagner» les convertis à l'islam, «avant et après»*. 5 juillet 2016. URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/islam-le-cfcf-veut-accompagner-les-convertis-lislam-avant-et-apres> (Consulté le 19.02.2021).
  21. *Une Charte de l'imam adoptée par le Conseil Français du culte musulman*. 31 mars 2017. URL: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/france-une-charte-de-limam-adoptee-par-le-conseil-francais-du-culte-musulman> (Consulté le 19.02.2021).
  22. Сипко Б. Міжрелігійний діалог французьких іудеїв і мусульман на початку ХХІ ст.: інституційний рівень. *Народознавчі зошити*. 2018. № 4 (142). С. 832—843. DOI: <https://doi.org/10.15407/nz2018.04.832>
  23. La mosquée de Paris se retire du Conseil français du culte musulman. *Le Parisien*, 3 janvier 2018. URL: <http://www.leparisien.fr/societe/la-mosquee-de-paris-se-retire-du-conseil-francais-du-culte-musulman-03-01-2018-7482261.php> (Consulté le 19.02.2021).
  24. *Déclaration de M. Emmanuel Macron, président de la République, sur la lutte contre les séparatismes*. *Les Mueurs* le 2 octobre 2020. URL: <https://www.vie-publique.fr/discours/276537-emmanuel-macron-02102020-separatismes> (Consulté le 19.02.2021).
  25. *Projet de loi № 3649 confortant le respect des principes de la République*. URL: https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/textes/115b3649_projet-loi (Consulté le 19.02.2021).

REFERENCES

- Sypko, B. (2017). *Muslim Community in the Life of French Republic (1995—2007)*. Lviv: The Ivan Franko National University of Lviv [in Ukrainian].
- Boyer, A. (2001). Place and Organisation of Muslim Cult in France. *Etudes* (Vol. 395, pp. 619—629). Doi: <https://doi.org/10.3917/etu.956.0619> [in French].
- Bruce, B. (2010). Promoting Belonging through Religious Institutionalization? The French Council of Muslim Faith (CFCM) and the German Islamkonferenz. *Political Perspectives* (Vol. 4 (2), pp. 49—69).
- Sfeir, A., & Coste J. (2006). French Council of Muslim Faith tested by time. *Hommes&Migrations*, 1259, 44—54. Doi: <https://doi.org/10.3406/homig.2006.4417> [in French].
- Zeghal, M. (2005). Constitution of French Council of Muslim Faith: political recognition of French Islam? *Archives de sciences sociales des religions*, 129. Doi: <https://doi.org/10.4000/assr.1113> [in French].
- Sypko, B. (2013). The Problem of Institutionalization of «French Islam» in 1990—2003. *Visnyk of the Lviv University. Series History* (Issue 48, pp. 228—242). Doi: <http://dx.doi.org/10.30970/his.2013.48.541> [in Ukrainian].
- El Karoui, H., & Jardin, A. (2016). *French Islam is Possible*. Paris: Institut Montaigne [in French].
- (1995). Charter of Muslim Faith in France. In Y. Azeroual. *Faith and Republic* (Pp. 181—186). Paris: Editions Patrick Banon [in French].
- (2000, January, 28). *Principles and legal foundations governing the relations between the public authorities and the Muslim faith in France* Retrieved from: <http://www.ambafrance-jo.org/1-9-Pouvoirs-publics-et-culte>. (Last accessed: 19.02.2021) [in French].
- (2014). *Citizen's Convention of Muslims of France for Living Together*. Conseil Français du culte musulman [in French].
- (2017). *Project of Charter of the Imam of France*. Retrieved from: <http://www.umfrance.fr/images/CharteDelmamDe-France-Contribution-UMF.pdf> (Last accessed: 19.02.2021) [in French].
- (2017). *Muslims of France. Charter of values and principles*. Retrieved from: <http://www.uoif-online.com/wp-content/uploads/2017/04/CHARTE-MUSULMANS-DE-FRANCE-15.04.17.pdf> (Last accessed: 19.02.2021) [in French].
- (2021, January, 18). *Presentation of the Charter of Principles for Islam of France to the President of the Republic*. Retrieved from: <https://www.cfcf-officiel.fr/presentation-de-la-charte-des-principes-pour-lislam-de-france-au-president-de-la-republique/> (Last accessed: 19.02.2021) [in French].

- Cesari, J. (1994). *Being a Muslim in France: Associations, activists and mosques*. Aix-en-Provence: Institut de recherches et d'études sur le monde arabe et musulman. Retrieved from: <http://books.openedition.org/iremam/852> (Last accessed: 19.02.2021) [in French].
- El Khatib, M. (2003). *The process of bringing representative bodies of French Islam in France. From Pierre Joxe to Nicolas Sarkozy: 1990—2003*. Thesis produced under the supervision of Gilles Richard [in French].
- Helly, D., & Lefebvre, S. (Ed.). (2005). Why to create a unitary Muslim body in Belgium, Spain and France? In S. Lefebvre. *Religion in public sphere*. Montreal: Presses de l'Université de Montreal. Retrieved from: <http://books.openedition.org/pum/10491> (Last accessed: 19.02.2021) [in French].
- Zwilling, A.-L. (2014). *The CFCM and communautarisme*. Retrieved from: <http://www.communautarismes.hypotheses.org/44/> (Last accessed: 19.02.2021) [in French].
- (2015, November, 25). *The CFCM announces a «certification» of imams to promote an «Islam tolerant»*. Retrieved from: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/le-cfcm-annonce-une-certification-des-imams-pour-promouvoir-un-islam-tol%C3%A9rant/58069> (Last accessed: 19.02.2021) [in French].
- (2016, May, 10). *The CFCM establishes the «teologic council»*. Retrieved from: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/le-cfcm-instaure-un-conseil-theologique> (Last accessed: 19.02.2021) [in French].
- (2016, July, 5). *Islam — the CFCM wants to «accompagner» converts to Islam, «before and after»*. Retrieved from: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/islam-le-cfcm-veut-accompagner-les-convertis-lislam-avant-et-apres> (Last accessed: 19.02.2021) [in French].
- (2017, March, 31). *An Imam Charter adopted by the French Council of Muslim Faith*. Retrieved from: <http://www.crif.org/fr/revuedepresse/france-une-charte-de-limam-adoptee-par-le-conseil-francais-du-culte-musulman> (Last accessed: 19.02.2021) [in French].
- Sypko, B. (2018). Interreligious Dialogue between French Jews and Muslims in the Early XXI century: Institutional Level. *The Ethnology notebooks*, 4 (142), 832—843. Doi: <https://doi.org/10.15407/nz2018.04.832> [in Ukrainian].
- (2018, January, 3). *The Paris Mosque withdraws from the French Council of Muslim worship*. *Le Parisien*. Retrieved from: <http://www.leparisien.fr/societe/la-mosquee-de-paris-se-retire-du-conseil-francais-du-culte-musulman-03-01-2018-7482261.php> (Last accessed: 19.02.2021) [in French].
- (2020, October, 2). *Statement by Emmanuel Macron, President of Republic, on the fight against separatism*. Retrieved from: <https://www.vie-publique.fr/discours/276537-emmanuel-macron-02102020-separatismes> (Last accessed: 19.02.2021) [in French].
- (2020, December, 9). *Bill № 3649 confirming respect for the principles of the Republic*. Retrieved from: https://www.assemblee-nationale.fr/dyn/15/textes/l15b3649_projet-loi (Last accessed: 19.02.2021) [in French].